

مروری بر چند تصحیح از دیوان حافظ

حافظ زیر بخوانی

با چند ده روایت^۱

در میان دیوان‌های شعر فارسی، دیوان حافظ در کنار شاهنامه فردوسی، بوستان و گلستان سعدی و مثنوی معنوی جلال‌الدین محمد بلخی جزو پرطرفدارترین کتاب‌هاست و در سده اخیر و در دنیای معاصر به جرات می‌توان گفت هیچ دیوان شعری به اندازه دیوان خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی خواهان و خواننده ندارد. بالاخره در هر خانه‌ای اگر هیچ کتابی نباشد در کنار کلام!... مجید، دیوان حافظ به چشم می‌خورد و حداقل در یکی از شب‌های سال که همان شب یلداست اعضای خانواده در کنار هم جمع می‌شوند و به دیوان شعر لسان‌الغیب تفال می‌زنند. در این یادداشت کوتاه قصد بر این است که با معرفی برخی از تصحیح‌های برتر دیوان حافظ و کتاب‌هایی که حافظ پژوهان شاخص در شرح و تفسیر شعر خواجه نوشته‌اند، مخاطبان محترم را به راهی بخوانیم که علاوه بر تفال زدن بر دیوان خواجه، فهم بیش از پیش شعر این شاعر بزرگ فارسی زبان نیز حاصل شود؛ شاعر بزرگی که به شهادت گفته خود او هرچه کرده‌است همه از دولت قرآن گرفته‌است.^۲

در میان دیوان‌های شعر فارسی، از هیچ دیوانی به اندازه دیوان حافظ نسخه‌های مختلف در دست نیست که سبب آن علاوه بر استقبال و گرایش گسترده فارسی‌زبانان در طول تاریخ به شعر او، ویرایش‌های حافظ بر شعرهایش در طول سالیان زندگی خود نیز است، کلیات دیوان حافظ در مقایسه با دیگر دواوین شعر فارسی از حجم کمی برخوردار است، گویا حافظ در طول عمر علاوه بر سرایش شعرهای تازه، شعرهای گذشته خود را به صورت مداوم ویرایش و اصلاح می‌کرده‌است و باز به شهادت گفته خود او، حافظ هم غزل می‌گفته و هم پس از آن به شفتن دُر کلام خود اشتغال داشته‌است^۳ و به همین خاطر است که نسخه‌های متعددی از شعر او به جا مانده و تصحیح علمی شعر او امری ضروری است. در طول صد سال اخیر تصحیح‌های مختلفی بر اساس نسخ به جا مانده از شعر حافظ صورت گرفته‌است که نه می‌توان در این نوشته کوتاه به همه آنها پرداخت و نه هدف این یادداشت این است، بلکه هدف ما معرفی تصحیح برتر و متمایز به صورت خلاصه‌است.

تصحیح غنی- قزوینی: اولین تصحیح علمی و انتقادی دیوان حافظ در حدود ۸۰ سال پیش توسط علامه محمد قزوینی و دکتر قاسم غنی به سامان رسید و هم اکنون پرتیراژترین و رایج‌ترین دیوان حافظی است که در اختیار علاقه‌مندان فرهنگ و ادبیات قرار دارد و بیشتر ایباتی که در ذهن خوانندگان و خوانندگان شعر حافظ نقش بسته، براساس تصحیح غنی- قزوینی است و هنوز هم این تصحیح جزو معتبرترین تصحیح‌های شعر حافظ به‌شمار می‌آید، اگر هدف مخاطب بیشتر التذاذ و انس گرفتن با شعر حافظ باشد و قصد پژوهش علمی و مقابله شکل‌های مختلف ایبات را نداشته باشد، تصحیح غنی- قزوینی یکی از بهترین گزینه‌هاست.

تصحیح سلیم نیساری: یکی از مهم‌ترین و علمی‌ترین تصحیح‌ها از شعر حافظ متعلق به دکتر سلیم نیساری - از حافظ‌پژوهان برتر معاصر - است. ویراست دوم و نهایی این تصحیح سال ۱۳۸۷ توسط نشر سخن منتشر شد. در این تصحیح که در آن ۴۷۴ غزل از حافظ دارای اصالت شمرده می‌شود، مانند بیشتر تصحیح‌های علمی - انتقادی اختلاف نسخ ذکر شده‌است. نیساری برای این تصحیح از ۴۵ نسخه خطی بهره برده‌است.

تصحیح خانلری: در سال ۱۳۵۹ تصحیح دکتر پرویز ناتل خانلری - ادیب و پژوهشگر - از دیوان خواجه شیراز منتشر شد. این تصحیح که به عنوان علمی‌ترین تصحیح شعر حافظ شناخته می‌شود در دو مجلد توسط انتشارات خوارزمی منتشر شده‌است خانلری در جلد اول ۴۸۶ غزل از حافظ را آورده و جلد دوم را به اشعار در قالب‌های دیگر، غزل‌های الحاقی و گزارش کار مفصل و بسیار مفید خود اختصاص داده‌است. برتری تصحیح خانلری بر غنی - قزوینی افزون بر ذکر اختلاف نسخ ذیل هر شعر، نسخه‌های بیشتر و قدیمی‌تری است که در اختیار وی قرار داشته‌است.

حافظ به سعی سایه: استاد بهاء‌الدین خرمشاهی - حافظ‌پژوه نام‌آشنا - با آن‌که خود تصحیحی از شعر حافظ دارد، تصحیح هوشنگ ابتهاج (سایه) را خُسن ختام همه تصحیح‌ها از شعر حافظ می‌داند و این خود از اهمیت کار علمی و پژوهشی این غزلسرای بزرگ معاصر حکایت دارد، غزلسرایی که خود در سرایش بیشترین توجهات را به شعر خواجه شیراز داشته‌است. حافظ به سعی سایه که اول بار سال ۱۳۷۳ منتشر شد، از برتری‌های خاصی نسبت به دیگر تصحیح‌ها برخوردار است؛ مهم‌ترین برتری حافظ به سعی سایه بهره بردن او از ۳۰ نسخه خطی اصیل است که اختلاف‌های آنها ذیل هر غزل در جدولی مرتب و مشخص آورده شده و کار حافظ‌پژوهان را آسان کرده‌است. نکته جالب توجه این تصحیح ترجمه‌های منظوم دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی از ایبات عربی غزل‌های حافظ است که در آخر کتاب آورده شده‌است. این کتاب توسط نشر کارنامه در دسترس مخاطبان قرار گرفته‌است.

